

TRAO ĐỔI Í KIẾN VỀ CÔNG TÁC ĐIỀU TRA THỰC VẬT, XÂY DỰNG BỘ THỰC VẬT CHỈ MỜI CỦA NƯỚC TA

L.T.S. — Hiện nay chúng ta đang đẩy mạnh công tác điều tra thực vật, xây dựng bộ thực vật chỉ mời của nước ta. Để góp phần tạo thêm thuận lợi cho hoạt động này, Tòa soạn đề nghị các đồng chí cán bộ trong ngành và các ngành có liên quan phát biểu một số ý kiến về phương hướng, nội dung cũng như tổ chức, biện pháp tiến hành xây dựng bộ thực vật chỉ mời của nước ta. Trong số này, chúng tôi bắt đầu đăng bài viết của đồng chí Nguyễn Đăng Khôi. Tòa soạn rất mong được tiếp tục nhận và đăng bài của các đồng chí khác.

MỘT SỐ Í KIẾN VỀ

PHƯƠNG HƯỚNG, NỘI DUNG, TỔ CHỨC VÀ BIỆN PHÁP TIẾN HÀNH XÂY DỰNG BỘ THỰC VẬT CHỈ MỜI CỦA NƯỚC TA

NGUYỄN ĐĂNG KHÔI

Nước ta là một nước nhiệt đới ẩm, các nguồn tài nguyên thực vật vô cùng phong phú. Là một nước nông nghiệp, công tác điều tra cơ bản hệ thực vật, xây dựng thực vật chỉ ở ta càng có ý nghĩa quan trọng.

Trước Cách mạng tháng Tám, hệ thực vật và các nguồn tài nguyên thực vật của các nước Đông-dương đã được điều tra, nghiên cứu tương đối nhiều. Ngay những năm đầu đặt chân lên đất nước ta, thực dân Pháp rất quan tâm đến công tác điều tra để nắm các nguồn tài nguyên thực vật vô cùng phong phú ở đây, nhằm phục vụ cho kế hoạch khai thác, vơ vét thuộc địa của chúng. Một số nhà khoa học Pháp giỏi về thực vật nhiệt đới được điều sang tham gia các đội điều tra, đi khảo sát các địa phương, thu thập vật mẫu các loài cây, phát hiện các loài cây có giá trị kinh tế, đồng thời xác định những khu vực có thể lập đồn điền trồng cây công nghiệp, cây ăn quả, cây làm thuốc, v.v...

Về hệ thực vật, sau hơn 40 năm điều tra và biên tập, từ năm 1907 đến năm 1951, các nhà thực vật học Pháp đã hoàn thành bộ *Thực*

vật chỉ Đông-dương (Flore générale de l'Indo-chine) do H. Lecomte, H. Humbert và F. Gagnepain chủ biên, gồm 7 quyển, 8 083 trang. Trước đó, từ năm 1882 đến năm 1890, L. Pierre cũng đã hoàn thành bộ *Thực vật chỉ rừng Nam-kì*, gồm 5 quyển. Để bổ sung cho bộ *Thực vật chỉ Đông-dương*, từ năm 1938 đến năm 1946, H. Humbert và F. Gagnepain đã biên soạn cuốn *Bổ sung cho bộ Thực vật chỉ Đông-dương — Tập I* (Supplément à la Flore générale de l'Indo-chine), gồm 700 trang.

Hiện nay, một số nhà thực vật học Pháp và Việt kiều sống ở Pháp vẫn tiếp tục nghiên cứu hệ thực vật các nước Đông-dương và đã công bố dần những kết quả trong bộ *Thực vật chỉ Campuchia, Lào và Việt-nam* (Flore du Cambodge, du Laos et du Vietnam) do A. Aubréville và Tardieu-Blot chủ biên. Bộ thực vật chỉ này cũng nhằm bổ sung cho bộ *Thực vật chỉ Đông-dương*, và từ năm 1960 đến năm 1970, đã xuất bản 11 tập, gồm 1 370 trang.

Về tài nguyên thực vật, công trình điều tra tổng hợp nhất là bộ *Tổng kê các sản phẩm của Đông-dương* (Catalogue des produits de

l'Indochine) do Ch. Crévost và Ch. Lemarié biên soạn từ năm 1941 đến năm 1971, gồm 6 quyển, 1928 trang. J.Lan, 1928—1929, xuất bản bộ sách *Những cây trồng trên diện tích lớn ở Đông-dương*, gồm 2 quyển, 766 trang. A.Petelot, 1952—1954, xuất bản bộ *Các cây thuốc của Campuchia, Lào và Việt-nam*, gồm 4 quyển.

Ngoài những công trình vừa nêu trên, còn có hàng chục tập sách nhỏ nói về từng họ hoặc từng nhóm cây kinh tế do các nhà thực vật học Pháp và Việt-nam biên soạn, hàng trăm bài báo đăng trên tạp chí Kinh tế Đông-dương (Bulletin économique de l'Indochine) và một số tạp chí khác, giới thiệu từng vấn đề về hệ thực vật và tài nguyên thực vật của nước ta.

Những tài liệu trên còn nhiều thiếu sót, nhất là những tài liệu về tài nguyên thực vật còn ở mức độ phát hiện định tính. Một trong những thiếu sót lớn của bộ *Thực vật chí Đông-dương*, là nhiều vùng rộng lớn chưa được khảo sát (như Khu Tây-bắc, miền Tây Liên khu 4 cũ...), do đó khu vực phân bố các loài cây chưa được thống kê đầy đủ, nhiều loài bị bỏ sót, các tên địa phương và công dụng của các loài cây chưa được ghi lại một cách đầy đủ. Vì được biên tập đã lâu (quyển I từ năm 1907 đến năm 1912) nên nội dung và dẫn liệu có nhiều sai sót. Tuy nhiên, bên cạnh mặt hạn chế, chúng ta cần đánh giá đúng mức mặt giá trị khoa học của nó, và khai thác sử dụng nó. Nhưng thời gian vừa qua, chúng ta gặp một khó khăn trong khi sử dụng bộ *Thực vật chí Đông-dương* là thiếu những tiêu bản gốc (échantillons types) để so mẫu (1).

Công tác điều tra thực vật, xây dựng bộ thực vật chí mới là căn cứ vào phương hướng phát triển ngành sinh vật nói chung và mục đích nghiên cứu của bộ môn phân loại thực vật nói riêng ở nước ta trong vòng 10—15 năm tới. Để triển khai công tác này, theo chúng tôi, cần quán triệt cách đặt vấn đề sau đây:

1. *Bộ thực vật chí mà chúng ta sẽ tiến hành xây dựng phải là bộ Thực vật chí Việt-nam, và chỉ nên biên tập và xuất bản một bộ thực vật chí tổng hợp, chung cho cả nước.*

Đất nước ta là một, dân tộc ta là một. Miền Nam nhất định sẽ được giải phóng, Tộc quốc Việt-nam ta nhất định sẽ được thống nhất trong một tương lai không xa.

Trong khi vạch kế hoạch xây dựng bộ thực vật chí mới, cũng như thảo nội dung biên tập, ấn loát, chúng ta cần quán triệt tinh thần ấy. Còn trong quá trình thực hiện, tùy điều

kiện cụ thể mà quyết định thứ tự tiến hành điều tra, thu thập vật mẫu ở một địa phương nào đó.

Vì vậy theo chúng tôi, nên đồng thời tiến hành thu thập vật mẫu ở các loại hình thực bì khác nhau, và chỉ nên biên tập và xuất bản một bộ thực vật chí tổng hợp, chung cho cả nước.

2. *Trên cơ sở bộ Thực vật chí Đông-dương cũ, xây dựng lại một bộ thực vật chí mới của riêng nước ta bằng tiếng Việt, với nội dung đầy đủ hơn, hiện đại hơn.*

Như vậy, điều cần xác định: đây không phải là xây dựng bộ thực vật chí đầu tiên của nước ta. Do đó, để làm bộ thực vật chí mới, chúng ta không nên áp dụng kinh nghiệm làm bộ thực vật chí đầu tiên mà nên nghiên cứu, tham khảo các kinh nghiệm làm lại bộ thực vật chí của các nước.

Như đã trình bày ở trên, cho đến nay không phải chúng ta chưa hiểu biết gì về hệ thực vật của nước ta, mà cùng với hệ thực vật của các nước Đông-dương, nó đã được điều tra khá nhiều.

Sắp tới, nội dung điều tra chủ yếu là: bổ sung những điểm thiếu sót, hiện đại hóa những điểm lạc hậu trong bộ *Thực vật chí Đông-dương*. Đặt vấn đề như vậy thì kế hoạch tiến hành làm bộ thực vật chí mới của nước ta sẽ đơn giản hơn nhiều.

Căn cứ vào tình hình cụ thể, chúng tôi đề nghị trong những năm tới, chúng ta cần tập trung lực lượng xây dựng một phòng tiêu bản thực vật quốc gia với đầy đủ tiêu bản của các loài cây đã được mô tả trong bộ *Thực vật chí Đông-dương*. Đó là yêu cầu cấp thiết của các ngành và có tác dụng phục vụ ngay cho sản xuất và nghiên cứu. Trong quá trình đi thu thập vật mẫu để xây dựng phòng tiêu bản, sẽ bổ sung các loài mà trước đây các nhà thực vật học Pháp đã bỏ sót, bổ sung những loài được nhập vào nước ta trong mấy chục năm gần đây, bổ sung địa điểm phân bố của các loài v.v... Trên cơ sở bộ *Thực vật chí Đông-dương* và của phòng tiêu bản thực vật quốc gia (khi hoàn thành xây dựng sẽ có khoảng 20—30 vạn tiêu bản), chúng ta sẽ biên tập dần bộ thực vật chí mới của nước ta. Để tiến hành thu thập tiêu bản và những tài liệu có liên quan (phân bố, sinh thái công dụng...), chúng ta sẽ chọn những khu vực điển hình, những trọng điểm kinh tế để điều tra, lập danh lục hệ thực vật địa phương. Các tài liệu

(1) Tất cả các tiêu bản thực vật dùng để biên tập bộ *Thực vật chí Đông-dương* đều bị đưa về Pháp.

về các hệ thực vật địa phương sẽ được bổ sung, tổng hợp lại để biên tập bộ thực vật chí mới của nước ta.

Nhằm phục vụ kịp thời sản xuất và công tác nghiên cứu của các ngành, bộ thực vật chí mới sẽ được xuất bản dần thành từng tập nhỏ. Chúng ta tập trung biên tập trước những họ có giá trị kinh tế.

3. Tầm mục đích, phương hướng nghiên cứu phân loại thực vật ở mỗi nước mà quyết định cách tổ chức làm thực vật chí của nước đó.

Nhìn chung, đối với mục đích nghiên cứu phân loại thực vật, có hai cách đặt vấn đề khác nhau, do đó cũng có hai biện pháp tổ chức làm thực vật chí:

a) Ở một số nước, nghiên cứu phân loại thực vật không phải chỉ để làm thực vật chí mà còn nhằm nghiên cứu những qui luật tiến hóa của thực vật, xây dựng nên những hệ thống tiến hóa của giới thực vật thể giới. Vì vậy, sau khi hoàn thành công tác phân loại hệ thực vật, biên tập xong bộ thực vật chí của nước mình, các nhà thực vật học tiếp tục nghiên cứu hệ thực vật của các nước khác, đi sâu nghiên cứu hình thái, giải phẫu của từng họ, từng chi, tiến tới tổng hợp khái quát các dẫn liệu để nghiên cứu các vấn đề về tiến hóa luận, chủng loại phát sinh của các họ thực vật trên cơ sở phân tích cấu trúc loài và biến dị trong loài.

Với mục đích nghiên cứu phân loại thực vật như vậy, cho nên nhiệm vụ, nội dung nghiên cứu của các nhà phân loại học rất rộng, rất sâu. Và để làm thực vật chí, họ phân công mỗi người phụ trách một bộ, một họ thực vật. Ở những nước này, các bộ môn phân loại học, hình thái học, giải phẫu học v.v... được phát triển mạnh, nên họ cần có một số lượng đông đảo các nhà thực vật học nói chung cũng như các nhà phân loại học nói riêng.

b) Còn ở những nước khác, nghiên cứu phân loại thực vật chủ yếu nhằm điều tra hệ thực vật để xây dựng bộ thực vật chí. Sau khi làm xong bộ thực vật chí, đại bộ phận các nhà thực vật học (là những nhà sinh thái học, xã hội thực vật học) sẽ tập trung nghiên cứu tài nguyên thực vật, địa thực vật nhằm phục vụ trực tiếp cho công cuộc phát triển nền kinh tế quốc dân, đem lại cho đất nước những nguồn tài nguyên mới. Số lượng các nhà phân loại học còn lại không nhiều, chủ yếu là họ đi sâu phân loại — bằng những phương pháp hiện đại — các đơn vị dưới loài của một số loài cây kinh tế phục vụ cho công tác chọn giống cây trồng của các ngành nông

ng nghiệp và lâm nghiệp, hoặc làm công tác giảng dạy ở các trường đại học.

Với mục đích nghiên cứu phân loại thực vật như vậy, nên ở những nước này, các bộ môn phân loại học, hình thái học, giải phẫu học không phát triển. Và để làm thực vật chí, các nhà phân loại thực vật tập trung sức giải quyết dứt điểm từng họ hoặc từng nhóm họ một. Như vậy, số lượng cán bộ thực vật học không cần nhiều lắm.

Ở nước ta, theo chúng tôi, nhiệm vụ chủ yếu là nghiên cứu giải quyết những vấn đề cụ thể do thực tiễn sản xuất của đất nước đề ra, còn những vấn đề lý luận rộng lớn của thực vật thể giới nên dành cho các nhà thực vật học các nước có nền kinh tế đã phát triển cao giải quyết. Do đó, trong hai cách đặt vấn đề về phương hướng phát triển bộ môn phân loại thực vật và tổ chức làm thực vật chí như đã trình bày ở trên, chúng ta nên đi theo con đường thứ hai.

Sau đây chúng tôi xin phát biểu một số ý kiến về biện pháp tổ chức xây dựng bộ thực vật chí mới của nước ta.

1. Lực lượng tham gia làm thực vật chí.

Xây dựng bộ thực vật chí là một công tác rất to lớn, lâu dài, cần có sự đóng góp của nhiều ngành, của nhiều cơ quan nghiên cứu thực vật, nhưng phải có một cơ quan chủ trì việc thực hiện. Đề tài này phải được xếp vào loại đề tài cấp Nhà nước quản lý, và cơ quan chủ trì phải huy động được lực lượng cán bộ nghiên cứu thực vật đang công tác ở nhiều cơ quan khác nhau cùng tham gia thực hiện. Ở các nước, chức năng này thường được giao cho Phòng nghiên cứu phân loại thực vật của Viện Thực vật thuộc Viện hàn lâm Khoa học đảm nhiệm.

Lực lượng tham gia làm thực vật chí bao gồm:

- Ban thực vật chí;
- Lực lượng cán bộ biên tập thực vật chí;
- Lực lượng thu thập vật mẫu.

Ban thực vật chí gồm các ủy viên là những cán bộ nghiên cứu thực vật có kinh nghiệm, đang công tác ở các viện nghiên cứu, các trường đại học. Ban thảo ra nội dung của bộ thực vật chí mới của Việt-nam và chỉ đạo việc thực hiện kế hoạch xây dựng bộ thực vật chí đó. Các ủy viên của Ban cũng trực tiếp tham gia biên tập bộ thực vật chí.

Lực lượng cán bộ biên tập thực vật chí gồm

tất cả các cán bộ phân loại thực vật công tác ở các viện nghiên cứu, các trường đại học, Việt kiều nghiên cứu về thực vật hiện đang sống ở nước ngoài, một số nhà thực vật học nước ngoài có nhiệt tình đối với công tác xây dựng bộ thực vật chí mới của ta.

Các cán bộ phân loại thực vật phân thành từng nhóm, chịu trách nhiệm điều tra, biên tập từng họ hoặc từng nhóm họ, lần lượt làm hết họ này rồi chuyển sang họ khác. Tổ chức thành nhóm như vậy thì tốc độ điều tra sẽ nhanh hơn, kết quả giám định sẽ chính xác hơn và nội dung biên tập sẽ phong phú hơn.

Ở đây cần phải bàn thêm về vai trò của cơ quan chủ trì và của các cán bộ biên tập.

Cơ quan chủ trì là cơ quan có trách nhiệm chính trong việc tổ chức thực hiện kế hoạch xây dựng bộ thực vật chí mới (do Ban Thực vật chí đề nghị) như tổ chức đi thu thập vật mẫu, quản lý phòng tiêu bản và các loại tài liệu, tổ chức công tác biên tập và xuất bản bộ thực vật chí v.v... và chuẩn bị cơ sở vật chất để các cán bộ biên tập đến làm việc.

Cơ quan chủ trì có một số cán bộ nghiên cứu (chuyên trách) để làm lực lượng nòng cốt thực hiện kế hoạch xây dựng bộ thực vật chí mới. Nhưng do lực lượng tham gia biên tập là tất cả các cán bộ phân loại thực vật đang công tác ở các ngành, các địa phương, cho nên số lượng cán bộ chuyên trách thuộc biên chế của cơ quan chủ trì không cần nhiều lắm, khoảng mười lăm người là đủ.

Các cán bộ phân loại thực vật công tác ở các ngành, ngoài công tác hiện đang chịu trách nhiệm trước cơ quan mình (như giảng dạy, nghiên cứu một đề tài nào đó...), sẽ nhận điều tra, biên tập một số họ thực vật. Tùy điều kiện cụ thể, các cán bộ này có thể tham gia hoặc không tham gia các đợt đi thu thập vật mẫu, và từng thời kỳ một, theo kế hoạch đã được bố trí trước, đến làm việc tại cơ quan chủ trì làm thực vật chí.

Lực lượng thu thập vật mẫu. Căn cứ theo các nguyên tắc chung đã được Ban Thực vật chí đề ra, hằng năm, cơ quan chủ trì làm thực vật chí (hoặc cũng có thể một số cơ quan nghiên cứu thực vật khác, một số địa phương) tổ chức những đợt đi thực địa thu thập vật mẫu.

Hệ thực vật của nước ta là một trong những hệ thực vật phong phú nhất thế giới, cho nên, tuy diện tích đất đai không rộng lắm nhưng thành phần loài khá nhiều. Cũng như đặc điểm chung của thực vật nhiệt đới, các loài cây ở nước ta không có mùa ra hoa

kết quả chung, mà rải rác quanh năm; lại có loài 2 — 3 năm mới ra hoa một lần. Như vậy, khối lượng vật mẫu để thu thập tương đối lớn, và việc tổ chức đi thu thập cũng phức tạp. Nếu chỉ riêng lực lượng của các cơ quan nghiên cứu thực vật đảm nhiệm, thì sẽ gặp nhiều khó khăn và kế hoạch làm thực vật chí phải kéo dài. Chúng ta sẽ không sao có đủ lực lượng rải đi khắp cả nước để thu thập được đầy đủ tiêu bản của các loài cây, hoặc thường trực ở một địa phương để theo dõi, thu thập được đầy đủ các bộ phận của cây.

Chúng ta cần tranh thủ lực lượng đông đảo những người yêu thích thiên nhiên (các cán bộ, công nhân của các lâm trường, nông trường, các đoàn thăm dò địa chất, các đội điều tra qui hoạch rừng, các giáo viên và học sinh các trường phổ thông v.v...) tham gia vào lĩnh vực hoạt động khoa học này — một lĩnh vực mà họ có điều kiện và khả năng đóng góp. Là những người sinh sống và công tác ở địa phương, họ sẽ giúp chúng ta một cách đắc lực trong việc thu thập các dẫn liệu cần thiết để biên tập bộ thực vật chí.

2. Hợp tác quốc tế.

Chúng ta tiến hành làm bộ thực vật chí mới trong hoàn cảnh nhiều nước đã hoàn thành xây dựng bộ thực vật chí của họ. Hệ thực vật của một số nước và khu vực chung quanh nước ta đã được điều tra, nghiên cứu xong.

Vì vậy, thông qua con đường hợp tác quốc tế, chúng ta có thể giải quyết được nhiều vấn đề một cách nhanh chóng và tốt hơn, như các khâu giám định tên khoa học, mô tả hình thái, xác định giá trị kinh tế v.v...

Ngoài ra, có thể có một số nhà thực vật học của các nước cũng tham gia điều tra, biên tập một số họ thực vật nào đó của nước ta.

3. Tập hợp tài liệu.

Tài liệu tham khảo đầy đủ là một trong những điều kiện quyết định để giải quyết dứt điểm và bảo đảm chất lượng tốt cho công tác nghiên cứu phân loại thực vật. Thiếu tài liệu tham khảo, đặc biệt là thiếu cái tài liệu cơ bản về danh mục loài, mô tả và phân bố của các loài, sẽ khó khăn cho việc khẳng định dứt khoát vị trí phân loại, tên khoa học của các đơn vị phân loại và do đó thường làm gián đoạn các công trình nghiên cứu phân loại học hoặc dẫn đến kết quả giám định thiếu chính xác.

Vì vậy, để tiến hành làm bộ thực vật chí mới của nước ta, ngoài phòng tiêu bản ra, thì các loại tài liệu, sách báo, ảnh chụp cũng là những cơ sở vật chất không thể thiếu được.

Trong thời gian tới, đi đôi với việc xây dựng Phòng tiêu bản thực vật quốc gia, chúng ta cần cố gắng thu thập tất cả những tài liệu có liên quan đến hệ thực vật và tài nguyên thực vật của nước ta, hoặc những tài liệu có thể giúp chúng ta xây dựng bộ thực vật chí mới một cách dễ dàng hơn (tất cả các quyền sách, các bản báo cáo, các công trình điều tra nghiên cứu, các bài báo công bố trên các tập san tạp chí trong mấy chục năm qua nói về hệ thực vật, thực bì hoặc giới thiệu một họ, một chi, một loài nào đó thuộc hệ thực vật của nước ta, kể cả những bài báo nhỏ giới thiệu công dụng về một mặt nào đó của một cây; các bộ thực vật chí, các tài liệu nói về hệ thực vật, thực bì và tài nguyên thực vật của các nước chung quanh, của các nước nhiệt đới; các tài liệu nói về tiến hóa của giới thực vật v.v...).

Xây dựng bộ thực vật chí là một công trình điều tra cơ bản to lớn, lâu dài, đòi hỏi đầu tư khá nhiều công sức, cần có sự tham gia của các cơ quan nghiên cứu thực vật. Nhưng theo chúng tôi, công tác này không phải vượt quá khả năng hiện tại của chúng ta; kế hoạch tiến hành, biện pháp tổ chức không đến mức phức tạp, cồng kềnh; lực lượng cán bộ phân loại thực vật không đòi hỏi nhiều như chúng ta thường quan niệm.

Từ sau ngày miền Bắc được giải phóng, lực lượng cán bộ phân loại thực vật được đào tạo không phải là ít, số anh chị em này hiện đang công tác ở các ngành, các địa phương có tới hàng trăm người. Như vậy, trong mấy năm qua, công tác xây dựng thực vật chí chưa tiến hành được mấy, không phải là do thiếu cán bộ, mà chủ yếu do các khâu khác, mà trong bài viết này, chúng tôi đã đề cập đến một số.

BẠN ĐỌC THÂN MẾN

Tạp chí HOẠT ĐỘNG KHOA HỌC do Ủy ban Khoa học và Kỹ thuật Nhà nước xuất bản, trong năm 1972 vẫn ra đều kì hằng tháng, không có gì thay đổi về nội dung, giá bán, v.v...

Đặt mua dài hạn :

— *Tại Hà-nội :* Chi cục phát hành báo chí, 66 Tràng-tiền ; các phòng bưu điện Bạch-mai, Đống-đa.

— *Tại các nơi khác :* Sở, tỉ bưu điện thành phố ; tỉnh, bưu điện thị xã, thị trấn, huyện.

Mua lẻ (tại Hà-nội và các nơi khác) :

— *Các chi nhánh bưu điện, các cửa hàng, quầy hàng sách báo, v.v...*

Trong việc đặt mua tạp chí HOẠT ĐỘNG KHOA HỌC có gì trở ngại, đề nghị bạn đọc cho Tòa soạn biết, theo địa chỉ :

Tạp chí HOẠT ĐỘNG KHOA HỌC
39, Trần Hưng Đạo — Hà-nội